
*М.Є. Максюта,
доктор філософських наук,
професор Національного аграрного університету*

СТРАТЕГІЯ САМОБУТТІЙНОСТІ В УМОВАХ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: КОНТЕКСТ КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Проблеми взаємозв'язку людини, культури і соціуму, принципів людського буття, місця і призначення людини у сучасному світі привертати увагу нової та новітньої філософії, художньої творчості. Під сумнів було поставлено наперед визначений, забезпечений об'єктивним поступом історії “прогресивний розвиток” людини, висновки, згідно з якими чим вищим є історичний рівень суспільства, тим культурнішою є людина, що суспільство здатне забезпечувати її оптимальну життєвляштованість.

У тому чи іншому аспекті, обстоювані соціологічною, раціоналістичною філософією, ці ідеї піддавалися гострій критиці з боку представників антропологічних напрямів.

Нині актуалізується нове бачення людини, відхід від намагання звести її до однієї визначальної якості.

Світ, в якому існує сучасна людина, – це результат історично тривалого освоєння природи; він є застиглою активністю багатьох поколінь. Інтенсифікація об'єктивно спрямованої предметно-перетворювальної діяльності оберталася розширенням створеного світу довкілля, конституюванням його самодостатності, поступовим обмеженням активності внутрішньої потреби в духовно-інтелектуальній праці.

Як визначальні для філософської рефлексії другої половини ХХ ст. ці мотиви активно висвітлювалися у спеціальних дослідженнях [Див.: 1; 2; 3].

Доконечним нині є освоєння якісно нових форм життєвиявів. Людина має проявляти себе як істота творча, а дійсність сучасного світу має розгортатися самотворчим здійсненням людських цілей, прагнень, ідеалів. Лише будучи здатною розбудувувати, стверджувати себе людина відзначається позитивними виявами; самореалізуючи себе як унікальну особистість вона максимально ефективно, оптимально життєдіє.

При цьому в якості засадничого є положення про “діяльність”, “самодіяльність, як власне людське буття” [3, 42], полісутність людини, коли особливо загострюється “проблема суб'єктної єдності буття” [4, 133]. Самобуттійність людини реалізується як “мистецтво життя”, що особливо актуалізується у межах постновітньої парадигми гуманізму. Бути у сучасному світі означає виявляти особистісні самотворчі потенції, демонструвати особистісну поставу.

Здійснювана як самодіяльно-творча, життєдіяльність людини є глибоко внутрішньо зиніційованою; вона визначається індивідуальними започаткуваннями, коли виявляє відповідні вольові, духовно-інтелектуальні якості. Життя людини має бути “простором” відповідального перебирання на себе доленосних для світу векторів буття. Собою, своїм вільно здійснюваним життям вона покликана синтезувати розмаїття виявів світу. “Деградація сфери праці у щось відносно ніби вбиває бажання докладати свою силу. Однак екзистенція людини полягає в тому, щоб зуміти витримати протверєження, не втрачаючи волі до діяльності. Бо самобуття можливе лише в напруженні, яке, замість того, щоб просто зіставляти дві сфери життя, намагається, виходячи з однієї, виразити іншу, не стверджуючи можливості загальнозначущого образу поєднання в якості єдиної можливості правильного життя для всіх” [5, 401].

Прагнучи здійснити свої цілі, людина створювала потрібні для цього засоби. Розвиток історії і культури, форм життєдіяльності супроводжувався їх ускладненням. Здійснювалась акумуляція їх потенціалу; водночас, отримуючи власну логіку, вони потребували відповідної дії. Людина змушена пристосовуватися до вже існуючої системи засобів. Будь-який крок з метою їх вдосконалення, що не може не зумовлюватися розвитком, ускладненням потреб, частіше узгоджується не з людським, а з уже наявним світом засобів: до вже створених повинні залучатися нові. Для людського у неперервному розвитку засобів лишається дедалі менше місця, людина потрапляє в парадоксальну ситуацію своєї “зайвості” у створеному нею самою світі. Останній не може оновлюватися, ефективно функціонувати без її творчої участі, але й людина у повноті своїх виявів вже не може існувати у цьому світі, будучи приреченою постійно відбувати “повинність” чи “наглядача” за станом, функціонуванням складних систем, технологій, чи споживача потоку продукції, який безперервно пропонує сучасне виробництво.

Штучна природа є неодмінним простором для освоєння живої, але її інтенсивність надзвичайно ускладнює їх взаємодію. Домагаючись відносно більшої свободи щодо живої природи завдяки штучній, людина, водночас, потрапляла у жорстку залежність від останньої. Результати виробничої діяльності впливали і дедалі негативніше впливають як на живу природу загалом, так і на людину, зокрема. Штучна природа виходить на перший план і, внаслідок її специфічних умов і тенденцій, розвивається однобічно. Постійно ущільнюючи простір самотуття, техніцизована дійсність демонструвала байдужість до людини, яка сприймає надбання культури лише як засоби споживання, що може розглядатися як симптом деградації культури.

І тим гострішою є потреба нетрадиційного виявлення глибинних зрушень у культурі, які відповідали б сучасному технологізму.

Світ, який дедалі масштабніше розвивається, в якому людині протистоїть створена нею самою реальність із властивими їй параметрами, покликаний також сприяти адекватним змінам. Неоднозначність сучасного світу передбачає подолання суперечності між цивілізацією і культурою шляхом подальшого розвитку форм буття останньої на основі їх синтезу, інтеграції, продукування нових.

Дійсність буття відтворюється в якості олюднюваної у єдності з людиною, коли основою є те, що слугує змістовною формою цього поєднання, що постійно відтворює людяність умов, яка рівною мірою є і наслідком діяльності, і її активізуючою передумовою – від чого “відштовхується” людське існування на кожному новому етапі, і що, водночас, його розвитком передається в майбутнє. Такою формою є нова культурна творчість – історично неперервне відтворювання названої єдності як потенціалу збагачення, розвитку людини. На культуру покладається історична відповідальність: бути на рівні вимог сучасної технології і цивілізації. Останні, своєю чергою, визначають загальний орієнтир трансформації культури.

Насамперед, це стосується людини, перед якою постає завдання піднятися у формах культурного буття і творчості. Саме тут слід шукати причини життєвої потреби і культури, а також і людини в культурі. “Нове завдання полягає у тому, щоб завдяки технічному здійсненню знов досягти безпосередньої присутності людського буття в усіх речах світу; нові передумови можливостей, які значно розширилися порівняно з попередніми, слід примусити служити нам. Раціоналізація життєвих засобів, включно з поділом часу та економією сил, має внутрішньо відновити в кожному можливість цілком бути присутнім: у розмислах, в очікуванні дозрівання, у дійсній близькості до речей, які йому належать” [5, 401].

Людина лишатиметься людиною, спираючись у своєму існуванні на культуру, наблизатиметься до природи, але не “розчинятиметься” в ній. Це наближення здійснюватиметься шляхом “розчинення” природного у технології, функціонування

останньої як дедалі більш природного процесу. Технологія наблизатиметься до культури, остання ж змістовніше проникатиме в технологію. Зрештою, тут особливо чітко виявляється самотворчість людини як присутня риса культури.

Культура є уречевлена і жива творчість, хоча певною мірою вона містить і різновиди нетворчої активності. Однак, саме органічна взаємодія форм творчості є підставою її історичного становлення і розвитку. Ступінь, інтенсивність цієї взаємодії, збіг у самотворчості людини визначаються соціальними умовами і цілями: як, в ім'я чого живе людина, в чому вбачає сенс свого життя, забезпечена її життєдіяльність вільними умовами вияву чи, навпаки, детермінується жорсткою неодмінністю, не позбавленою матеріальних і духовних обмежень, відчаю, байдужості. Витоки культури – у творчій, стверджувальній позиції. Водночас, культура є основою становлення і функціонування механізмів творчої діяльності, яка відроджується в своєму гуманістично спрямованому статусі культурою, коли остання дедалі масштабніше, змістовніше виявляється у розвитку людського існування: культура має своєю передумовою збагачення змісту людського початку – у розмаїтті засобів, предметів, форм діяльності, у знанні, пізнанні, мисленні, духовності.

А технологізація – це ще один крок у загальнокультурному розвитку в єдності культури, як трансформація змісту окультурення умов існування. Вона має супроводжуватися докорінною перебудовою не лише матеріального і духовного виробництва, а й відносин між людьми, які мають характеризуватися розумністю, доброзичливістю, гуманізмом, взаємоповагою, проявлятися у дедалі більш окультурених формах. Поза інших умов технологізація і техногенна цивілізація демонструють лише “агресивність”: вдосконалення опосередкувальної ланки взаємодії людини і природи є справді культурним лише як “продовження” вдосконалюваних відносин між людьми, збагачення мислення людини, здатної не лише сприймати технологічну цивілізацію, а й керувати цими процесами, бути їх ініціатором, передбачати їх наслідки.

Перед людиною постає завдання піднятися на новий рівень культурного вияву, до більш широкого бачення, осмислення технологізованої дійсності, до розуміння того, що її винятковість полягає не в тому, щоб “вписатися” у цю дійсність, а, спираючись на неї, виявити себе, передусім, у людських якостях нової культурної творчості, в постійних інноваціях.

Синтез культури і технологізації – подолання ситуації поступового усунення людини із створеного світу. Технологізована дійсність виключає її як таку, що має “слабості”, “недоліки”. А синтез культури і технологізації передбачає безперечне панування, кінцеву цінність людини, її цілей: людина покликана виявляти себе в органічній цілісності її людських, а не надлюдських характеристик, як центр своєї дійсності.

Технологізація має супроводжуватися інтенсифікацією найважливіших сфер культурної творчості, їх поступовою трансформацією в їхньому практичному й інтелектуальному синтезі, у зростаючому масиві нових знань, у постійному поширенні культурної активності людини. Технологізація у дійсності не нівелює культуру, остання не поглинається першою, – але тоді, коли людина в її людських вимірах вивищується над технолізованою дійсністю, перетворюючи останню на засіб цього вивищення, зосереджуючись завдяки техніко-технологічним можливостям на своєму власному розвитку, скажімо, змістовно використовуючи вільний час і можливості спілкування. За сучасних умов “працівник виявляється *значущим* – навіть для виробництва – у своєму вільному часі, в своєму самотньому бутті і своєму вільному (присутньому) спілкуванні. Звичайно, це лише тенденція, інколи слабо відчутна потенція, але на свідомість індивіда саме така “слабка взаємодія” – у сфері бажань і здогадок значуща – впливає особливо дієво й інтимно” [6, 36].

У технологізованих умовах існування відкривається історично новий культурний простір, який не має і мати не може жодних аналогів у минулому, але за умов, що людина розгортає свою життєдіяльність у спосіб “технологізовано-індивідуального” поєднання розмаїття досягнень сучасної (технічної) дійсності під кутом зору індивідуальних вимог, потреб, смаків, цінностей. Людське існування утверджується в його дійсності на основі співбуття, інтеграції наявних, творчого освоєння нових форм. Адже у техногенній цивілізації “виникає особливий тип автономії: людина може змінювати свої корпоративні зв’язки, оскільки жорстко з ними не пов’язана, вона може і здатна гнучко будувати свої відносини з людьми, проникаючи в різні соціальні спільноти, а нерідко і в різні культурні традиції” [7, 184]. Поступове усунення стандартності способу життя, подолання масовості увиразнюються масовим ствердженням індивідуальності особистості.

Крім того, якщо, з одного боку, визначально рисою сучасності є технологізація, то з іншого – неодмінним детермінантом суспільного і культурного життя, їх найактуальнішою потребою має бути демократизація. Адже техніка і технологія стають справою життя, діяльності, творчості всього суспільства. Лише внаслідок оволодіння широкими верствами населення технікою, технологізованими різновидами активності останні можуть мати відповідний культурний, виробничий ефект. Залучення до високотехнологізованого виробництва спонукає до культурного життя, соціальної творчості. А завдяки демократії розквітає, збагачується особистість – життєва потреба високотехнологізованого суспільства. Демократія забезпечує умови для поступового проникнення загальнолюдських цінностей, ствердження їх як визначальних у всіх сферах суспільного життя, сприяє усвідомленню, що лише їх дотримання забезпечує справді гуманне буття. Осмисленість активності, відповідальність, глибокі співпереживання, життя без потрясінь – вкрай важливі вектори технологізованої дійсності, що перетинаються у демократії, потребуючи постійного підвищення культурного рівня людини. “Там, де *використовується* техніка, доречним був би спокій в обмеженні потрібним, сувора економія часу, відсутність метушливості й марнотратності. За умов оглушливої складності технічної сфери все ж стає можливим неповторний спокій життя, який панує над зовнішніми умовами існування і власною життєвою тілесністю. З легкістю здобута, сприйнята з дитинства законслухняність, яка врегульовує суспільні функції, створює вільну сферу і для самотуття” [5, 402]. Демократія забезпечує послідовність змін історично сформованих умов відносно до сучасних вимог, зміцнення зв’язку і спадковості культурних форм шляхом збереження, відтворення кращих здобутків культури, їх відкритість і доступність. Суперечності, які виникають у поступі соціального розвитку, завдяки демократії вирішуються шляхом поєднання всіх проявів його культурного спрямування на творення, розвиток нових умов. Демократичне суспільство – це суспільство особистостей, які, маючи рівні права, беруть участь у вирішенні економічних, соціальних, політичних проблем. Самоцінність особистісного буття зніщується самотворчістю людини на шляхах розвитку культурного буття в умовах демократичного суспільства; це детермінант соціокультурної цінності особистості. Демократичне суспільство зорієнтоване на розвиток, існування у формах культури, коли індивідуальні прояви людини сприймаються як присутня прикмета, позаяк на основі цього розквітають індивідуальні культурні світи, уособлювані особистостями.

Отже, як впливає з викладеного, культура має своєю передумовою людську діяльність у її різних видах, але до неї не зводиться. Діяльність “не втілює” культуру як таку, а вимагає віднаходження нових вимірів культурності. Культура виростає з діяльності, але її й переростає; вона утверджує в найвищому ступені і в якісно новій формі історично завойовану свободу як підсумок і, водночас, основу самотворчості людини. Культурно значуща діяльність забезпечує більш вільне функціонування форм

творчості, які розвиваються в процесі задоволення, збагачення потреб, але на основі тільки діяльності сутність культури не розкривається, не кожна діяльність є культурно спрямованою, хоча й поза діяльністю також немає культури. В якості джерела культури діяльність слід розглядати як історичний процес задоволення, розвитку потреб у напрямі ствердження (як визначальної) потреби самотворчості людини, зокрема, завдяки і техніко-технологічним здобуткам.

Культура – це адекватність людині умов її існування. У дедалі істотніших щодо цього її виявах вона й утверджується в історичному розвитку суспільства. Це світ людини, вияви її перетворювальної сутності: суспільно-перетворювальна діяльність та її результати, умови розвитку індивідуальності, універсалізація, збагачення потреб. У культуру людина вкладає свою працю, бачення дійсності, розуміння того, якою вона їй потрібна. Вона локалізується, об'єктивується у матеріальних і духовних цінностях і передається новим поколінням в якості основи їх життєтворчості. Культура передбачає у подальшому участь суб'єкта, який проектує на предметний світ закладений тут смисл і, водночас, продукує нові зразки. Одне здійснюється на основі іншого; як розпредмечування, так і нова творчість постають об'єктиваціями людиною своєї творчої сутності. Те, що було створено у попередні періоди чи нині, набуває ознак готового результату. Але саме по собі воно ще не втілює культуру. У своїх справжніх вимірах культура не є сукупністю предметів і речей, не задіяних різноманітним форм, різновидів діяльності і відносин.

Водночас і людська особистість не може виявити, ствердити себе, не задіюючи свої можливості у надбаннях культури. Об'єктивовані культурні здобутки слугують своєрідним стимулятором творчості, благотворною основою особистісно-творчих зусиль.

Найбільш адекватним виявом культури є життєтворчість людини, яка завершується розвитком, збагаченням її індивідуально-особистісних здібностей і можливостей. Найбільш істотним у культурі як історично сформованій єдності об'єктивно-предметної творчості людини та її самотворчості є останнє: як у її історичній даності, так і в предметно-речово-смисловій “сповненості” культура – це єдність творчості людини в її самотворчості.

Чим масштабнішими є зв'язки людини з дійсністю завдяки техніко-технологічній, матеріально-виробничій сфері, тим культурнішою має бути людська дійсність у цілому. І тим масштабніше має реалізовуватись творчість, постійно завершуючись у людині її самотворчістю.

Тому культура – це не лише міра оволодіння умовами існування: людина не може ними оволодівати, не реалізуючи, не розвиваючи себе в процесі освоєння дійсності, не збагачуючи свого внутрішнього світу. Світ людини – це людина у взаємодії з освоєними силами природи, які вона залучає у свою життєдіяльність, повернувши в ефективний засіб подальшої активності. Це й інтелектуально-емоційна атмосфера, що оточує її, і змістовність, культура мислення. Лише за цих умов дедалі більш людськи розкривається для людини створювана дійсність, більш культурними є перспективи. Культура в її єдності, а не лише окремий різновид діяльності чи результат, є кінцевою “всезагальною” метою життєдіяльності суспільства, оскільки воно – культурне. Культурність людини полягає у постійному перебуванні в позиції відповідальності. Це – єдине, що може її забезпечувати. Оскільки щоразу активно-творче спрямування, прагнення до реалізування своїх інтересів, потреб стикатиметься з обмеженнями у вигляді усталених стереотипів, соціальних умовностей, антикультурних явищ і, позаяк, обертається рецидивами асоціального. У цьому полягає складність діалектики культурності людини і культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Табачковський В.Г.* Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках “неевклідової рефлексивності”. – К., 2005.
2. *Морен Э.* Утраченная парадигма: Природа человека. – К., 1995.
3. *Шинкарук В.І.* Методологічні засади філософських учень про людину // Філософська антропологія: Екзистенціальні проблеми. – К., 2000.
4. *Шалашенко Г.І.* Світ людини: проблемність чи проблематичність? Апологія людської неспроможності // Філософська антропологія: Екзистенціальні проблеми. – К., 2000.
5. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М., 1991.
6. *Библер В.С.* Нравственность. Культура. Современность (Философские раздумья о жизненных проблемах) // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. – М., 1990.
7. *Степин В.С.* Перспективы цивилизации: от культа силы к диалогу и согласию // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. – М., 1992.